

Sahare Reçica

Arsimimi i fëmijëve me nevoja të veçanta në Kosovë

Përmbledhje

Arsimimi i fëmijëve me nevoja të veçanta në Kosovë filloi në vitet e gjashtëdhjeta të shekullit XX, kur edhe u hapën klasat - shkollat speciale në katër qytete të vendit, të ndara sipas llojit të dëmtimeve, të cilat kanë funksionuar në bazë të modelit të shkollave speciale në ish-Jugosllavi. Sistemi arsimor për fëmijët me nevoja të veçanta ishte i ndarë nga sistemi i rregullt. Numri i nxënësve të përfshirë në këto shkolla ishte i vogël. Mungesa e kuadrit profesional ishte evidente. Shkollat kishin autonominë të vendosnin për përcaktimin e lëndëve mësimore dhe përshtatjen e plan-programit në bazë të aftësive psiko-fizike të nxënësit, por nuk hartohej një dokument i shkruar me kritere të planit individual.

Periodha e pasluftës në Kosovë u karakterizua me ndryshime dhe reforma në sistemin arsimor. Kosova si shtet i ri, i cili synon të jetë anëtare e të gjitha strukturave euro-perëndimore orientoi politikat e saja arsimore në harmoni me parimet e parashtruara nga OKB-ja për prioritetet e këtij mijëvjeçari.

Bazuar në parimin e barazisë - arsim për të gjithë, MASHT-i hartoi strategji, ligje dhe udhëzime administrative, të cilat përcaktojnë zhvillimin e sistemit arsimor në përgjithësi, brenda së cilave, si pika të veçanta, edhe arsimimin e nxënësve me nevoja të veçanta, si një të drejtë të barabartë me të tjerët. Hartimi i këtyre dokumenteve ndikoi në përmirësimin e gjendjes, por jo në masën e paraparë, pasi që këto dokumente nuk u zbatuan tërësisht në praktikë dhe numri i fëmijëve me nevoja të veçanta jashtë sistemit shkollor supozohet të jetë shumë më i madh.

Aktivitetet e ndërmarra nga MASHT-i, FSDEK-u dhe disa OJQ për zhvillimin profesional të kuadrit arsimor, hapjen e klasave të bashkangjitura, me qëllim të përfshirjes së një numri më të madh të fëmijëve me nevoja të veçanta në sistemin arsimor, kanë ndikuar në përmirësimin e gjendjes së përfshirjes në të gjitha nivelet e sistemit arsimor, të një numri i klasave dhe shkollave. Por, megjithatë, nevoja për përgatitje dhe zhvillim profesional, për punë me fëmijë me nevoja të veçanta të të gjithë mësimitdhënësve, mbetet përgjegjësi e universiteteve të Kosovës dhe MASHT-it.

Gjithëpërfshirja, si filozofi e re, është një sfidë ndërkombëtare, e cila nënkupton shkollën gjithëpërfshirëse, si një institucion që pranon të gjithë fëmijët, pa paragjykime. Në disa vende, gjithëpërfshirja tanimë veç është bërë traditë, ndërsa në disa vende të tjera ky proces veç sa ka filluar.

Strategjitë e zbatimit të gjithëpërfshirjes ndryshojnë nga vendi në vend, varësisht nga politikat dhe praktikat qeveritare. Të gjitha vendet në këtë proces, si domosdoshmëri, sigurojnë sistem të mbështetjes me kuadër profesional për shkollën, si dhe përshtatjen e Kurrikulimit bërthamë, në bazë të nevojave dhe potencialeve të nxënësit, përmes përgatitjes së planit individual të arsimit.

Ky proces ka filluar edhe në Kosovë, me transformimin e shkollave speciale në qendra burimore dhe përfshirjen e disa nxënësve me nevoja të veçanta në shkolla të rregullta. Sigurimi i mbështetjes nga mësuesit gjithëpërfshirës dhe hartimi i Kornizës së Planit individual të arsimit, së bashku me udhëzuesin për plotësimin e tij nga MASHT-i, janë kritere themelore të cilat e mundësojnë zbatimin këtij procesi. Kështu që, nga një sistem i ndarë i arsimit special që zhvillohej në shkolla speciale dhe klasa të bashkangjitura, tani nxënësit me nevoja të veçanta mund të përfshihen edhe në disa shkolla të rregullta. Mirëpo, mungesa e ekipeve profesionale që do të vlerësonin potencialin e nxënësit dhe nevojën për mbështetje dhe nga ana tjetër nivelin e gatishmërisë së shkollës për pranimin e nxënësve me nevoja

të veçanta, paraqesin vështirësi për përcaktimin apo orientimin e drejtë të nxënësve në shkollë.

1. HYRJE

Qasja ndaj personave me nevoja të veçanta ka qenë dhe mbetet një nga sfidat për politikat dhe praktikat botërore edhe në fushën e arsimit. Gjatë dekadave të fundit janë bërë lëvizje të rëndësishme në politikat ndërkombëtare për respektimin e të drejtave të tyre. Në vargun e këtyre përpjekjeve, nga shumë shtete të botës janë miratuar dokumente të rëndësishme, të cilat garantojnë barazi dhe gjithëpërfshirje të personave me nevoja të veçanta dhe janë nga parimet bazë të politikave të këtij mijëvjeçari, e njëkohësisht edhe kriter për integrimin në Bashkimin Evropian.

Gjithëpërfshirja, si filozofi dhe strategji për krijimin e mundësive të barabarta, është bërë tashmë pjesë e politikave të Qeverisë së Republikës së Kosovës, përkatësisht Ministrisë së Arsimit, Shkencës dhe Teknologjisë, duke iu falënderuar gatishmërisë së politikëbërësve kosovarë të arsimit në Kosovë në përgjithësi, e veçmas asociacioneve ndërkombëtare, si FSDEK-ut, ‘Save the Children’, UNICEF-it etj. Në procesin e reformimit të sistemit të arsimit në Kosovë është edhe përfshirja e fëmijëve me nevoja të veçanta, si mundësi e barabartë me të tjerët.

Në këtë rast, jam fokusuar në dy elemente që mendoj se janë të rëndësishme për t’u analizuar:

1. Zhvillimi kronologjik i politikave dhe praktikave të arsimit të fëmijëve me nevoja të veçanta në Kosovë;
2. Procesi i gjithëpërfshirjes së fëmijëve me nevoja të veçanta në Kosovë dhe në disa vende të Bashkimit Evropian.

2. Arsimimi i fëmijëve me nevoja të veçanta para luftës në Kosovë - nga vitet e gjashtëdhjeta e deri më 1999

Në Kosovë arsimimi i fëmijëve me nevoja të veçanta filloi në vitet e gjashtëdhjeta, në fillim disa si klasa speciale brenda shkollave të

rregullta, të cilat vepruan një kohë dhe pastaj u mbyllën. Këto shkolla ishin: në Pejë shkolla për të verbër, në Mitrovicë, Prizren dhe Prishtinë për dëmtime intelektuale, në Prizren për dëmtime në dëgjim. Më vonë, në vitet e tetëdhjeta, po në këto qendra u hapën shkollat speciale. Me hapjen e shkollave speciale, sistemi arsimor u nda në **arsimin e rregullt dhe arsimin special**.

2.1. Funksionimi i sistemit të Arsimit Special

Për fëmijët me nevoja të veçanta, arsimimi special organizohej në **shkollat speciale dhe klasat speciale**. Në shkolla speciale mësimi zhvillohej në dy gjuhë: në gjuhën shqipe dhe në gjuhën serbokroate, ku përfshiheshin të gjitha komunitetet që jetonin në Kosovë e që mund të vijonin mësimin nxënësit nga gjithë vendi. Shkollat në Pejë dhe Prizren i kishin edhe konviktet për nxënës, por, megjithatë, përfshihej një numër shumë i vogël (rreth 400 nxënës), kryesisht nga vendet urbane. Mosinteresi i prindërve për arsimimin e fëmijëve ishte pasojë e paragjytimeve, e vetëdijes së ulët të shoqërisë, e gjendjes ekonomike etj.

Në sistemin arsimor teorikisht fëmijët me nevoja të veçanta (me dëmtime të lehta apo vështirësi në të nxënë) mund të përfshiheshin edhe në shkolla të rregullta, por ligji nuk e shprehte në mënyrë të qartë këtë si një të drejtë dhe për rrjedhojë nuk konsiderohej si obligim për shkollat, mësuesit ose prindërit. Deri në vitet e pasluftës (1999) ky sistem nuk kishte ndryshime.

Në fillim të funksionimit të sistemit për arsim special u formuan **ekipet për kategorizim** në kuadër të komunave ku funksiononin këto shkolla, që përbëheshin nga mjeku specialist për dëmtimet përkatëse të fëmijëve, neuropsikiatri, defektologu, të cilët testonin fëmijët dhe përcaktonin diagnozën mjekësore, IQ (koeficientin e inteligjencës), si dhe jepnin rekomandimet për shkollën speciale, në bazë të të cilit dokument bëhej regjistrimi në shkollë. Pas ndërhyrjes së okupatorit serb, shkëputjes së sistemit arsimor të gjuhës shqipe nga sistemi i atëhershëm dhe krijimit të sistemit “paralel”, u shuan edhe këto ekipe

dhe pastaj fëmijët testoheshin vetëm nga një mjek - psikolog apo neuropsikiatër, i cili jepte rekomandimin për regjistrim në shkollën speciale.

Kuadër profesional për këto shkolla konsideroheshin **defektologët**, por degë të Defektologjisë nuk kishte në Universitetin e Prishtinës. Në mungesë të saj, kërkohej diploma nga Dega e Pedagogjisë ose shkolla e lartë - Drejtimi klasor. Këto degë të fakultetit konsiderohej se përgatisnin kuadër më adekuat për punë me këta fëmijë, edhe pse në kuadër të lëndëve nuk kishte asnjë plan-program mësimor nga Pedagogjia speciale. Ishte një numër shumë i vogël i defektologëve kosovarë të diplomuar në Universitetin e Beogradit dhe të Zagrebit të cilët punonin në këto shkolla, duke bartur njohuritë dhe përvojat e tyre te kolegët, të cilët, shumica nga ta, nuk kishin ndonjë kualifikim specifik për punë me këta fëmijë. Edhe në institucionet më të larta arsimore të vendit nuk kishte profesionistë, të cilët mund ta mbikëqyrnin arsimin special, prandaj e gjithë përgjegjësia mbetej në ndërgjegjen e personelit të shkollës.

2.2. Organizimi i shkollave speciale

Klasat ishin heterogjene, si për nga mosha e nxënësve brenda klasës, po ashtu edhe për nga lloji dhe niveli i dëmtimit. Numri i nxënësve në klasa ishte deri në 10, ndërsa një mësimdhënës.

Plan-programet e veçanta, me të cilat punonin shkollat, merreshin nga modelet serbe ose ato kroate, por duke u mbështetur në plan-programin bazë të Kosovës dhe duke iu përshtatur aftësive psikofizike të nxënësve.

Lëndët mësimore në ciklin e ulët në këto shkolla ishin kryesisht të njëjta me ato të shkollave të rregullta, ndërsa në ciklin e lartë, kryesisht në shkollat për fëmijë me dëmtime intelektuale, numri i lëndëve reduktohej. Lëndë shtesë e plan-programit ishte lënda e Psikomotorikës, e cila kishte për qëllim zhvillimin psikomotorik të fëmijëve. Shkollat kishin autonomi që të përshtatnin numrin e lëndëve

dhe fondin e orëve, varësisht nga vlerësimi i brendshëm i shkollës, duke iu referuar nevojave të nxënësve.

Metodat e punës ishin tradicionale, por respektonin individualitetin e nxënësit.

Plani mujor përgatitej për nivelin mesatar të klasës, ndërsa në praktikë i përshtatej nivelit individual të nxënësve, edhe pse nuk përgatitej ndonjë dokument i shkruar i planit individual. Ky plan nuk ishte një pasqyrë korrekte e nivelit të klasës, sikurse edhe ditari, i cili e pasqyronte vlerësimin e nxënësve në bazë të krahasimit brenda klasës e jo në bazë të arritjeve të nxënësit. Pra, nuk kishte një vlerësim real, kështu që nxënësit me dëmtime më të lehta, falë gjendjes së tyre, në vazhdimësi e kishin suksesin më të mirë, pavarësisht nga angazhimi dhe niveli i arritjeve, krahasuar me kolegët me dëmtime më të rënda.

Tekstet mësimore, që përdoreshin ishin ato të shkollave të rregullta, mirëpo mësimdhënësit i reduktonin, i përshtatnin dhe prodhonin material mësimor, varësisht nga nevojat e nxënësve.

Dokumentet zyrtare, që përdoreshin në shkolla të rregullta, përdoreshin edhe në shkollat speciale.

Transporti për fëmijët sigurohej nga komunat, por edhe pagat e personelit të shkollës ishin për 20% më të larta, krahasuar me ato në shkolla të rregullta.

Një numër i fëmijëve me dëmtime të lehta, edhe para luftës, ishte i integruar në shkolla të rregullta, por pa ndonjë vlerësim profesional (identifikim) dhe përkrahje të veçantë. Në disa shkolla, kur numri i nxënësve me dëmtime ishte më i madh, hapeshin klasa speciale që përfshinin këta nxënës.

3. Arsimimi i fëmijëve me nevoja të veçanta pas luftës në Kosovë

Me krijimin e institucioneve shtetërore të Kosovës, nën mbikëqyrjen e UNMIK-ut, vizioni i shtetformimit ishte i bazuar në parametrat evropianë, andaj edhe sensibilizimi për të drejtat e personave me nevoja të veçanta ishte ndër prioritetet qeveritare. Institucionet e

Republikës së Kosovës kanë pranuar nevojën për krijimin e instrumenteve ligjore dhe mekanizmave institucionalë që sigurojnë ndërtimin e një shoqërie ku do të mbretërojë qasja dhe barazia e plotë për të gjithë qytetarët, pa dallim.

Që nga themelimi i Ministrisë së Arsimit, Shkencës dhe Teknologjisë (në fillim quhej Departamenti i Arsimit), përveç sektorëve të tjerë, u formua edhe **Sektori për Arsim Special**. Në mbështetje të këtij sektori, që nga viti 2000, në bazë të marrëveshjes ndërmjet Qeverisë së Finlandës dhe Misionit të Kombeve të Bashkuara në Kosovë u përcaktua projekti i Agjencisë nga Finlanda - FSDEK (Përkrahja Finlandeze për Zhvillimin e Arsimit në Kosovë), e cila agjenci u bë udhërrëfyes i MASHT-it për drejtimin e zhvillimit të arsimit të fëmijëve me nevoja të veçanta në Kosovë, e cila ende vazhdon ta përkrahë këtë sektor.

3.1. Politikat zhvillimore të arsimit për fëmijët me nevoja të veçanta

Barazia dhe përfshirja e të gjithë fëmijëve në shkollim është njëra ndër objektivat e mijëvjeçarit. Andaj, edhe Kosova, e cili synon të jetë anëtare e të gjitha strukturave euro-perëndimore, mundohet ta zërë hapin e kohës, andaj i ka orientuar politikat e saj arsimore në harmoni me kriteret e parashtruara në deklaratën e nënshkruar në Samitin e Mijëvjeçarit të Organizatës së Kombeve të Bashkuara në shtator të vitit 2000, në Dakar, dhe njëri ndër parimet ishte ARSIM për të GJITHË.

Bazuar në këtë parim, MASHT-i hartoi strategji, ligje dhe udhëzime administrative, të cilat përcaktojnë zhvillimin e sistemit arsimor në përgjithësi dhe arsimimin e nxënësve me nevoja të veçanta.

3.1.1. Arsimimi i fëmijëve me nevoja të veçanta në strategjitë e MASHT-it

Në vitin 2002 MASHT-i hartoi planin strategjik 2002-2007, në të cilin përfshirja e një numri më të madh të fëmijëve me nevoja të veçanta në

sistemin arsimor dhe trajtimi specifik i fëmijëve me nevoja të veçanta në arsim ishin ndër qëllimet e këtij plani. Për këtë arsye, “MASHT-i arsimin e veçantë e mban në udhëheqje të drejtpërdrejtë, në mënyrë që të krijohet një qasje e barabartë profesionale në tërë vendin dhe gradualisht këta fëmijë të integrohen natyrshëm në arsimimin e rregullt dhe përgjithësisht në shoqëri.”¹⁵⁹ Pastaj, më 2003 MASHT-i nxori planin strategjik për fëmijët me nevoja të veçanta, plan i cili bën thirrje për regjistrimin e të gjithë fëmijëve në shkollë, identifikimin e fëmijëve me nevoja të veçanta, trajnimin e mësimeve, integrimin e nxënësve të shkollave speciale dhe të klasave të bashkangjitura në klasa të rregullta etj.

Plani strategjik hapi rrugë për lëvizje pozitive. Krijimi i klasave të bashkangjitura në vitet 2002-2005, pajisja me mjete mësimore, heqja e barrierave në shkolla, sigurimi i transportit, trajnimi i mësimeve dhe drejtorëve të këtyre shkollave, fushatat për vetëdijesim janë aktivitete të zhvilluara nga MASHT-i dhe FSDEK-u për përfshirjen në sistemin arsimor të një numri të fëmijëve (rreth 450) nga vendet urbane dhe rurale. Në Entin Special të Shtimes ishte hapur Shkolla Speciale. Megjithatë, numër shumë i madh i fëmijëve me nevoja të veçanta mbeten të paidentifikuar dhe jashtë sistemit shkollor.

Strategjia për Zhvillimin e Arsimit Parauniversitar në Kosovë 2007-2017 është një dokument në të cilin thuhet se përfshirja e të gjithë fëmijëve në sistemin e arsimit është një ndër treguesit e zhvillimit të një shoqërie. **Barazia** në këtë strategji nënkupton të qenit i barabartë në status, të kesh mundësi të barabarta, të marrësh një trajtim të barabartë, pa diskriminime, pa barriera dhe pa paragjykitje. Ky parim kërkon që të gjithë personave dhe institucioneve të përfshira në fushën e arsimit (si personeli mësimor dhe administrativ, nxënësit, prindërit, komuniteti, grupet e pafavorizuara, shkollat etj.) t’u jepen të drejta të barabarta, sipas statusit të tyre, të trajtohen si të barabartë për

¹⁵⁹ Plan Strategjik për Zhvillimin e Arsimit në Kosovë, (2002-2007), MASHT, 2002, f.9.

një zhvillim normal individual dhe institucional, për një përmbushje të suksesshme të detyrave dhe të përgjegjësiave. Në objektivat strategjike parashihet që deri në vitin 2017 të krijohen kushtet për përfshirjen e të gjithë fëmijëve në arsimin e obligueshëm në të njëjtën kohë, të paktën 90% e fëmijëve të grupmoshës 5-6 vjeç të përfshihen në edukimin parafillor, ndërsa 35% të grupmoshës 0-5 vjeç të përfshihen në ndonjë formë të edukimit parashkollor dhe po ashtu, të paktën 90% të grupmoshës përkatëse të përfshihen në programe të arsimit të mesëm të lartë dhe të aftësisë profesionale¹⁶⁰.

Nëse ky dokument analizohej nga këndvështrimi i barazisë së plotë, u referohet të gjithë fëmijëve pa dallim. Por, kanë kaluar katër vjet nga hartimi i kësaj strategjie dhe, po që se vazhdohet me hapat e deritashëm, për fëmijët me nevoja të veçanta këto objektiva vështirë se do të realizohen në afatin e paraparë, sepse një numër simbolik deri më tani është i përfshirë në sistemin arsimor.

Plani Strategjik për Organizimin e Arsimit Gjithëpërfshirës të Fëmijëve me Nevoja të Veçanta Arsimore në Arsimin Parauniversitar në Kosovë-2010-2015: Vizioni i planit strategjik synon një sistem arsimor cilësor për të gjithë nxënësit, duke respektuar nevojat individuale, interesat dhe mundësitë. Objektivat në këtë “dokument janë:

- Identifikimi dhe intervenimi i hershëm dhe rritja e përfshirjes së fëmijëve me nevoja të veçanta arsimore;
- Sigurimi dhe përforcimi i mekanizmave mbështetës për shkolla gjithëpërfshirëse;
- Zhvillimi profesional i personelit edukativo-arsimor;
- Përmirësimi i infrastrukturës fizike për shkollën gjithëpërfshirëse;
- Ngritja e vetëdijes gjithëpërfshirëse’’,¹⁶¹.

¹⁶⁰ Strategjia për Zhvillimin e Arsimit Parauniversitar në Kosovë 2007-2017, MASHT, Prishtinë, 2007, f.53.

¹⁶¹ <http://www.masht-gov.net>: Plani Strategjik për Organizimin e Arsimit Gjithëpërfshirës të Fëmijëve me Nevoja të Veçanta Arsimore në Arsimin Parauniversitar në Kosovë-2010-2015, MASHT, Prishtinë, 2010, f. 9.

Këto objektiva mund të jenë të realizueshme, pasi që hartimi i kësaj strategjie është bërë në bazë të një analize të mirëfilltë të gjendjes.

Edhe **Plani Strategjik për Arsimin e Kosovës 2011-2016 (PSAK)** ngërthen në vete objektivat e Planit strategjik për fëmijët me nevoja të veçanta arsimore.

3.1.2. Arsimimi i fëmijëve me nevoja të veçanta në Kornizën e Kurrikulit të Ri të Kosovës (2001-2007)

Si orientim kryesor i reformës, arsimimi për fëmijë me nevoja të veçanta do të sigurohet gjithnjë e më shumë në sistemin e arsimit të Kosovës në klasat e veçanta dhe duke i përfshirë nxënësit me nevoja të veçanta në klasat e rregullta.

Sipas këtij dokumenti, “Kurrikuli kujdeset për nxënësit me nevoja të posaçme nëpërmjet zgjidhjeve vijuese:

- a) kurrikul i veçantë për nxënësit me paaftësi mendore;
- b) kurrikul i veçantë për nxënësit me paaftësi të tjera, të cilët mësojnë në shkollë për nxënës me nevoja të posaçme dhe nuk mund të ndjekin kurrikulin e rregullt (bie fjala nxënësit me dobësim të theksuar të të parit);
- c) dispozita fleksibile të kurrikulit për nxënësit me nevoja të posaçme në klasat e bashkangjitura;
- d) dispozita fleksibile të kurrikulit për nxënësit me nevoja të posaçme të përfshirë në klasat e rregullta”¹⁶².

Korniza e Kurrikulit përcakton mundësinë e përshtatjes së Kurrikulit bërthamë deri në 20% nga ana e shkollës dhe për fëmijët me nevoja të veçanta të hartohet Plani individual i arsimit, i bazuar në nevojat, mundësitë dhe potencialet e nxënësit. Në bazë të hulumtimit të bërë nga IPK-ja, mësimdhënësit i përgatisin planet individuale, por që “nuk i përmbushnin kriteret e një plani individual të arsimimit.”¹⁶³ Kriteri i përshtatshmërisë së Kurrikulit bërthamë nga ana e

¹⁶² Korniza e Kurrikulit të Ri të Kosovës, MASHT, 2001, f. 89.

¹⁶³ Grup autorësh: Kërkime pedagogjike, Instituti Pedagogjik i Kosovës, Prishtinë, 2008, f. 51.

mësimdhënësit për “vetëm 20% nuk është i mundur në arsimin special, pasi që klasat janë heterogjene, nevojat e nxënësve, kërkojnë më shumë përshtatshmëri”¹⁶⁴, pohojnë mësimdhënësit.

Edhe pse ishte i rëndësishëm në kohën e hartimit, ky dokument kishte mangësi dhe nuk u zbatua si tërësi. Vlerësuesit iu rekomanduan autoriteteve të arsimit që të ndërmarrin hapat e nevojshëm për rishikimin e Kornizës së Kurrikulit të vitit 2001 në përputhje me zhvillimet e reja. Tani hartimi i dokumentit të ri është në proces (Korniza e Kurrikulumit të Ri të Kosovës).

Një draft i publikuar i këtij dokumenti shkruan se “Korniza e Kurrikulumit reflekton qasjen e bazuar në të drejtën për arsim në harmoni me vlerat dhe përvojat e respektimit të të drejtave të njeriut dhe të fëmijës. Ajo merr parasysh situatat specifike të nxënësve si dhe nevojat e mundësitë individuale për të kontribuar drejt zhvillimit të plotë të secilit nxënës”¹⁶⁵. Një ndër parimet mbi të cilat hartohet ky dokument është gjithëpërfshirja (parimi i dytë).

Nëse analizojmë këtë draft-dokument, Kurrikulumit i ri mundëson qasje të barabartë dhe zgjidhje të modifikueshme për t’i trajtuar dallimet e nxënësve në procesin e mësimnxënies dhe nevojat e tyre të veçanta, duke kontribuar kështu në zhvillimin e plotë të potencialeve mësimore të secilit individ.

3.1.3. Arsimimi i fëmijëve me nevoja të veçanta në ligjshmërinë e MASHT-it

Pas vitit 1999, të gjitha ligjet e miratuara nga MASHT-i përfshijnë nene dhe pika të veçanta për rregullimin e arsimit të fëmijëve me nevoja të veçanta.

Ligji mbi Arsimin Fillor dhe të Mesëm në Kosovë, nr. 2002/2, është ligji i parë për arsim i miratuar nga Kuvendi i Kosovës, në të cilin kapitulli i shtatë i kushtohet nevojave të veçanta, e në të cilin thuhet: “Nxënësit që nuk përfitojnë ose që nuk kanë mundësi të

¹⁶⁴ Po aty, f 57.

¹⁶⁵ Korniza e Kurrikulumit të Ri të Kosovës(drafti II): MASHT, prill 2010, f. 15.

përfitojnë mësimdhënie të zakonshme, në mënyrë të kënaqshme, kanë të drejtë për arsim special dhe është detyrë e Komunës ta sigurojë këtë arsim në bazë të dispozitave të këtij ligji dhe brenda kufijve të buxhetit komunal''(neni 35.1)¹⁶⁶. Në pikat 2 dhe 3 të këtij kapitulli ceket respektimi i **mundësive** të individit për zhvillim, përshtatja e përmbytjeve mësimore dhe numri i njëjtë i orëve mësimore, sikurse nxënësit e tjerë.

Sipas nenit 36 të këtij ligji, me kërkesë të nxënësit ose prindit të nxënësit, komuna bën verifikimin e nevojshëm për të përcaktuar nevojën për arsim special për nxënësin. Po ashtu, sipas këtij ligji, edhe personeli i shkollës ka të drejtë të shqyrtojë nëse ndonjë nga nxënësit ka nevojë për arsim special. Arsimi special planifikohet me prindin e nxënësit, por edhe vetë nxënësin, aq sa ka mundësi.

Përpara se komuna të marrë vendim për arsim special për një nxënë, bëhet një **vlerësim profesional** i nevojave specifike dhe llojit të mësimdhënies (Neni 37).

Në nenin 38 të këtij ligji thuhet që për nxënësit që marrin arsim special përgatiten programe mësimore individuale dhe se mësimdhënësi i klasës për çdo semestër përgatit një raport përmbledhës me shkrim për vlerësimin e nxënësit.

Neni 39 përcakton se çdo komunë themelon vetë ose në bashkëpunim me komunat e tjera **shërbimin këshillimor dhe shëndetësor për nevojat speciale**, të cilat kanë për qëllim të ndihmojnë institucionet arsimore në zhvillim e kapaciteteve për arsim special, vlerësime profesionale dhe nxjerrë udhëzime për ndihmë mjekësore në bazë të këtij ligji.

Neni 40 përcakton që nxënësit të cilët e përdorin gjuhën e shenjave, si gjuhë të tyre primare, të marrin mësim në gjuhën e shenjave për aq sa është e mundur. Po ashtu, nxënësit me shikim të pjesshëm dhe nxënësit e verbër kanë të drejtë të përdorin gjuhën Braille dhe mjetet e nevojshme teknike.

¹⁶⁶ Ligji mbi Arsimin Fillor dhe të Mesëm në Kosovë, MASHT, Prishtinë, 2004, f. 38.

Ligji është zbatuar pjesërisht: shumë fëmijë me nevoja të veçanta nuk e kanë shfrytëzuar të drejtën për arsimim dhe ligji nuk ka paraparë masa ndëshkuese. Shumë klasa speciale punojnë me numër të reduktuar të orëve mësimore, mësimdhënësit nuk përgatisin raporte vlerësimi, kompetencat nuk janë bartur te komunitat (përveç për çështje teknike), nuk janë formuar shërbimet këshilluese dhe ekipet vlerësuese, ndërsa Brailli dhe mjetet e nevojshme teknike përdoren nga nxënësit me dëmtime në të parë.

Ligji për Inspektimin e Arsimit në Kosovë, nr. 2004/37. Ky ligj ka të bëjë me mbikëqyrjen e zbatimit të ligjeve dhe të akteve nënligjore nga inspeksioni i arsimit në edukimin dhe arsimimin publik dhe privat, duke përfshirë edhe atë special në nenin 2. e.

Nuk ka të dhëna se ky ligj ka ndikuar shumë në përmirësimin e gjendjes së arsimimit special, përveç disa rasteve specifike.

Ligji për Arsimin dhe Aftësimin e të Rriturve, nr. 02/L-24 (2001). Përcakton jodiskriminimin në nenin 13 dhe thotë se vijuesit e rritur kanë të drejtë të trajtohen në mënyrë të barabartë, pa diskriminim në bazë etnike, bindjet politike ose fetare, origjinën kombëtare dhe shoqërore, përkatësinë gjinore dhe aftësitë e kufizuara.

Nuk janë ndërmarrë hapa të nevojshëm për përfshirjen e personave të rritur me nevoja të veçanta në programe aftësimi për të rritur, përveç në disa OJQ (HANDIKOS, DËSHIRA etj).

Ligji për Arsimin dhe Aftësimin Profesional, nr. 02/L-42, me nenin 2.3. rregullon ofrimin e arsimit dhe aftësimin profesional formal (AAP) nga institucionet publike dhe private tek të rinjtë dhe të rriturit, pa diskriminim në baza gjinore, etnike, aftësive të kufizuara.

Jo të gjithë fëmijëve me nevoja të veçanta, të cilët përfundojnë arsimin fillor, u jepet mundësia të vazhdojnë aftësimin profesional në shkollat speciale apo shkolla të rregullta, si rezultat i kapaciteteve të kufizuara të shkollave.

Ligji për Edukimin Parashkollor, nr. 02/L-52, përcakton synimet e arsimit parashkollor dhe është vullnetar pasi që bëhet me pagesën e prindit. Sipas nenit 6.1 edukimi parashkollor është e drejtë e të gjithë

fëmijëve, përfshirë këtu edhe ata me nevoja të veçanta, i cili do të realizohet në përputhje me këtë ligj dhe me akte nënligjore. Në pikën 2 thuhet se, në pajtim me këtë ligj, fëmijët me nevoja të veçanta përfshijnë edhe fëmijë me dëmtime mentale, të verbër dhe fëmijë me dëmtime të shikimit, të shurdhër dhe ata me dëmtime të dëgjimit, fëmijët me dëmtime në të folur, fëmijët me dëmtime motorike dhe me çrregullime të sjelljes dhe emocioneve, fëmijët me dëmtime të kombinuara dhe fëmijët e tjerë në rrezik për të qenë në pozitë të pafavorshme arsimore, të cilëve u duhen instruksione të ndara me ndihmë profesionale shtesë ose programe speciale.

Kjo mundësi për përfshirje, fëmijëve me nevoja të veçanta iu afrohet vetëm në katër institucione parashkollore deri më tani.

Ligji për Provimin Përfundimtar dhe për Provimin Shtetëror të Maturës, nr. 03/L-018, e rregullon mënyrën e organizimit, përmbajtjen, kushtet, kriteret dhe procedurat e provimit përfundimtar dhe provimit të Maturës Shtetërore. Nga ky ligj është nxjerrë një udhëzim administrativ për nxënësit me nevoja të veçanta.

Ligji për Arsimin në Komunat e Republikës së Kosovës, nr. 03/L-68(2008) synon të promovojë një sistem arsimor jo diskriminues në të cilin respektohet e drejta e secilit person për arsim dhe mundësitë e shkollimit cilësor të vihen në dispozicion për të gjithë.

Kompetencat për menaxhimin e Arsimit Special nga MASHT-i ende nuk janë bartur në komuna, përveç sigurimit të transportit.

Në bazë të ligjeve të lartcekura, si rrjedhojë e tyre, janë hartuar edhe disa udhëzime administrative, si:

Udhëzimi administrativ për krijimin e ekipeve vlerësuese, nr. 9/2007, dt. 05/04.2007, që vendos një hap të rëndësishëm drejt procedurave të vlerësimit të fëmijëve me nevoja të veçanta arsimore dhe përfshirjes se tyre në sistemin arsimor.

Ky udhëzim administrativ ka për qëllim që të përcaktojë procedurën me të cilën bëhet vlerësimi profesional i fëmijëve me nevoja të veçanta, në mënyrë që atyre t'u afrohet një arsimim i përshtatshëm për t'i përmbushur nevojat e tyre të përcaktuara nga MASHT-i.

Në Kosovë ende nuk ekzistojnë ekipet vlerësuese, të cilat do ta mbështesnin fëmijën për përcaktim në shkollë dhe vlerësimin e procesit të zhvillimit të tij, andaj nxënësit në Arsimin Special regjistrohen në bazë të një diagnoze mjekësore, me preferencën e prindit, mësuesit dhe drejtorit të shkollës. Krijimi dhe funksionimi i ekipeve profesionale për vlerësim është nevojë urgjente për orientimin e nxënësve në arsim.

Udhëzim administrativ për zbatimin e planit dhe programit të punës edukative–arsimore me nxënës të institucioneve të Arsimit Special, nr. 49/2007. Ky udhëzim specifikon planin dhe programin e paraparë dhe rezultatet e pritura për arsim special, për të gjitha lëndët dhe nivelet. Por, në bazë të hulumtimit nga IPK, klasat e arsimit special nuk e kanë zbatuar në tërësi.

Udhëzim administrativ për kushtet dhe kriteret për vlerësimin e shkallës së arritshmërisë së nxënësve dhe kandidatëve të rritur me nevoja të veçanta, nr. 10/2009. Me anë të këtij udhëzimi administrativ caktohet mënyra e organizimit, përmbajtja, kushtet, kriteret dhe procedurat e provimit përfundimtar dhe provimit të Maturës Shtetërore për nxënësit dhe kandidatët e rritur me nevoja të veçanta. Në nenin 27.5 përcaktohet se, ku është e mundur, vlerësimi duhet t'i marrë në konsiderim rrethanat e veçanta të nxënësit, p.sh. personat me aftësi të kufizuara.

MASHT-i nuk përpilon teste të përshtatura në bazë të potencialeve për nxënësit me nevoja të veçanta.

Procesi i rishikimit të Ligjit të arsimit parauniversitar (të obligueshëm) është një mundësi e mirë për plotësimin e mangësive në fushën e arsimimit të fëmijëve me nevoja të veçanta, që do duhej të ishte bazë dhe udhërrëfyes i detyrimit të zbatimit të kodit të barazisë në të gjitha segmentet e arsimit.

Bazuar në dokumentet e lartcekura, MASHT-i ka hartuar dokumente të cilat dilnin në pah si nevoja nga konceptet e njëra-tjetrës dhe në hap me trendët arsimore evropiane, mirëpo pa u bërë analiza reale të gjendjes dhe mundësive për zbatim. Si rezultat i kësaj, shumë nga këto

dokumente në praktikë janë zbatuar pjesërisht, jo në masën e paraparë, apo fare nuk janë zbatuar.

3.2. Zbatimi i politikave të MASHT-it në praktikën shkollore

Krahas hartimit të politikave, gjatë kësaj periudhe kohore MASHT-i ndërmori edhe aksione të nevojshme për zbatimin e tyre në praktikë.

3.2.1. Terminologjia e përdorur për këta persona në Kosovë konsiderohej si diskriminuese, andaj MASHT-i dhe FSDEK-u, në vitin 2001 formuan një grup për hartimin e **fjalorit terminologjik** - i pranueshëm për t'u përdorur në Kosovë. Ky grup përbëhej nga ekspertë vendorë dhe ndërkombëtarë, nga fusha e arsimit, e shëndetësisë, e gjuhës, e psikologjisë etj. Nga institucionet vendore dhe ndërkombëtare, aktivistë nga OJQ përkrahëse, si dhe vetë personat me nevoja të veçanta. Fëmijët me vonesa në zhvillim, dëmtime intelektuale, dëmtime në të dëgjuar, në të folur, në të parë, me dëmtime fizike apo çrregullime emocionale ose të sjelljes, konsiderohen **persona me nevoja të veçanta** dhe ky term hyri në fjalorin e ri në vend të termit të deriatëhershëm “me të meta”, handikap etj. Mirëpo, edhe pse ky fjalor u publikua, prapë vazhdojnë të përdoren terma të ndryshëm edhe në gjuhën zyrtare, si për shembull termi “aftësi e kufizuar”, “paaftësi”, “nevoja të posaçme” etj. Edhe në Shqipëri dhe në Maqedoni, gjatë hulumtimit në literaturë të ndryshme, hasim termet “aftësi e kufizuar”, “nevoja të veçanta”, “paaftësi” etj. Në Planin Strategjik për organizimin e arsimit gjithëpërfshirës në Kosovë, 2010 - 2015, të miratuar nga MASHT-i, përdoret termi “nevoja të veçanta arsimore”, duke iu referuar krijimit të mundësive në bazë të nevojave të nxënësve.

Përkufizimet dhe terminologjia e përdorur edhe në shtete të ndryshme ka qenë e ndryshme. Për këtë arsye, në pothuajse të gjitha vendet, përkufizimi i terminologjisë ka qenë në diskutim. Sipas Agjencisë Evropiane për Zhvillimin e Arsimit të Fëmijëve me Nevoja të Veçanta (European Agency for Development in Special Needs Education),

shumë ekspertë të kësaj çështjeje besojnë se qasja në bazë të diagnozës mjekësore, që i referohet kufizimit të aftësisë, duhet shndërruar në qasje të afrimit të mundësisë në bazë të nevojave, e me këtë edhe definimin e terminologjisë¹⁶⁷. Megjithatë, në literaturën e konsultuar për këtë punim, dominon termi “aftësi e kufizuar” krahasuar me atë “nevoja të veçanta”.

3.2.2. Zhvillimi profesional i kuadrit arsimor - Duke analizuar gjendjen aktuale, që në fillim, **FSDEK** në bashkëpunim me **MASHT**-in filloi me trajnimin e mësimdhënësve dhe drejtorëve të shkollave speciale, projekti **TESFA** - drejt një shkolle efektive për të gjithë (program hyrës në fushën mësimdhënies për fëmijët me nevoja të veçanta). Ky projekt është zbatuar deri në vitin 2010 dhe janë përfshirë një numër i madh i mësimdhënësve nga të gjitha regjionet e Kosovës. Pas një marrëveshjeje ndërmjet Universitetit të Prishtinës dhe Universitetit të Helsinkit në Finlandë, që e bëri **FSDEK-I**, filloi me trajnimin të quajtur pasuniversitar për përgatitjen e ekspertëve për **Arsim Special**. Në grupin e parë u certifikuan rreth 35 ekspertë për **Arsim Special** me nga 76 kredi të njohur në nivel ndërkombëtar. Gjatë viteve në vijim, projekti **FSDEK-II** vazhdoi me trajnimin e mësimdhënësve edhe në katër grupe të tjera. Gjithsej në këto programe janë trajnuar rreth 150 mësimdhënës, edukatorë, drejtorë shkollash dhe zyrtarë të arsimit. Bazuar në një hulumtim të bërë nga **IPK**-ja në vitin 2008 (hulumtimi: Klasat e bashkangjitura - mundësi integrimi apo segregimi në Kosovë?), programet e trajnimit ishin të nevojshme dhe shumë të efektshme për mësimdhënësit dhe udhëheqësit e shkollave, gjë që vërehej nga vëzhgimi që ishte bërë në shkollat ku mësimdhënësit dhe drejtorët ishin trajnuar në këtë program, duke i krahasuar me të tjerët që nuk kishin marrë pjesë. Në dy grupet e fundit të trajnimit nga **FSDEK-u** janë përfshirë mësimdhënës të shkollave të rregullta dhe programi përbënte **arsim**

¹⁶⁷[http://www.european-agency.org/publications/ereports/special-needs-education-in-europe/sne_europe_it_\(shkarkuar](http://www.european-agency.org/publications/ereports/special-needs-education-in-europe/sne_europe_it_(shkarkuar) në prill, 2011) fq.8

gjithëpërfshirës. Krahës programeve trajnuese për personelin shkollor, FSDEK ka zbatuar edhe projekte për trajnim të prindërve, vetëdijesim, etj. Po ashtu, ka mundur studimet master për 15 studentë dhe 1 student për doktoratë në Finlandë. Edhe pse në fillim FSDEK-u ishte prijës i zhvillimit dhe i reformimit të sistemit të arsimit special, gradualisht kompetencat i ka bartur tek MASHT-i, përkatësisht Sektori i Arsimit Special, por ende vazhdon ta përkrahë këtë sektor.

3.2.3. Rritja e numrit të përfshirjes së fëmijëve me nevoja të veçanta në sistemin shkollor - Paralelisht me programet e trajnimeve, bazuar në dokumentet e hartuara nga MASHT-i, është parë e nevojshme edhe për ndërhyrje të drejtpërdrejta në rritjen e numrit të fëmijëve me nevoja të veçanta në sistemin arsimor, pasi që në shkollat speciale ekzistuese përfshihej një numër shumë i vogël i nxënësve. Për këtë arsye, në vitin 2002-2004, MASHT-i formoi **klasa të bashkangjitura** në të gjitha komunat e Kosovës, në mënyrë që fëmijëve t'u mundësohet shkollimi më afër. Njëkohësisht, mision i këtyre klasave ishte që në fillim fëmijët të aftësoheshin aty dhe pastaj të kalonin në klasa të rregullta.

Kështu, në bazë të të dhënave të dala nga një hulumtim i IPK-së¹⁶⁸, nga 6 klasa të bashkangjitura, me 61 nxënës sa ishin në tërë Kosovën deri në vitin 2000, në vitin 2003 u hapën 32 klasa dhe për çdo vit numri rritej kështu që në vitin 2008 kishte 72 klasa të bashkangjitura me 531 nxënës. Në gjuhën shqipe ishin 62 klasa, në atë serbe 7 klasa, në gjuhën turke 2 klasa dhe 1 klasë në gjuhën boshnjake. Numri i klasave të bashkangjitura edhe tani mbetet i njëjtë, pasi MASHT-i ka ndërprerë hapjen e këtyre klasave me qëllim që nxënësit të përfshihen në klasa të rregullta. Në bazë të këtij hulumtimi, klasat e bashkangjitura kanë mundur rritjen e numrit të nxënësve me nevoja të veçanta në sistemin arsimor, por, nga ana tjetër, këto klasa nuk e

¹⁶⁸C. Muharrem, R. Sahare dhe M. Skender: Klasat e bashkangjitura, mundësi integrimi apo segregimi në Kosovë (raport hulumtimi), Instituti Pedagogjik i Kosovës, Prishtinë 2008, f. 10.

kanë kryer misionin e tyre për integrim, pasi që një numër më i madh i nxënësve nga klasat e rregullta, të cilët kishin ngecje në mësim, janë transferuar në klasa të bashkangjitura, në vend se të ndodhë e kundërta. Kjo ndodhi si rezultat i mangësive të ligjit dhe të udhëzimit administrativ, për shkak të mospërcaktimit të afateve kohore.

Sipas të dhënave, prindërit më shumë i preferojnë këto klasa, pasi që janë më të rregulluara, më të pajisura me mjete mësimore, por edhe mësimdhënësit kanë më pak nxënës, kanë mundësi të punojnë individualisht dhe nxënësit dhe kanë treguar nivel më të lartë të arritshmërisë krahasuar me klasat e rregullta. Arsyeja tjetër ishte se nxënësit në klasa të bashkangjitura e kishin të siguruar transportin, ndërsa në klasa të rregullta nuk iu mundësohej. Edhe disa nxënës janë shprehur se ndihen më mirë në klasa të bashkangjitura¹⁶⁹.

Në bazë të legjislacionit, prindërit mund të vendosin për vendosjen e fëmijës në shkollën e caktuar, por shpeshherë kjo nuk zbatohet në praktikë, si rezultat i mosvetëdijesimit të prindit, kuadrit të shkollës, gjendjes ekonomike etj.

E drejta e prindërve për të zgjedhur shkollën është e mbrojtur në disa vende: Austri, Republikën Çeke, Lituani, Holandë, Mbretërinë e Bashkuar etj. Në këto vende, prindërit e gëzojnë të drejtën për të preferuar shkollën në të cilin duan ta regjistrojnë fëmijën e tyre. Në vende të tjera, roli i prindërve duket modest. Në Sllovaki, për shembull, edhe pse mendimi i prindërve është i nevojshëm, vendimin e cakton drejtori i shkollës. Në Belgjikë legjislacioni i ri i mbron të drejtat e prindërve dhe të nxënësve. Shkollat mund të refuzojnë përfshirjen e fëmijëve me nevoja të veçanta vetëm për arsye të caktuara. Ato duhet të dokumentojnë me shkrim për arsyet e refuzimit të kryetari i Bordit të prindërve, i cili funksionon nëpër rajone¹⁷⁰.

¹⁶⁹ Po aty, f. 16.

¹⁷⁰ http://www.european-agency.org/publications/ereports/special-needs-education-in-europe/sne_europe_it.pdf, (shkarkuar në prill, 2011)

4. Gjendja e tanishme e arsimimit të fëmijëve me nevoja të veçanta në Kosovë

Aktualisht, një numër i fëmijëve me nevoja të veçanta janë të përfshirë në të gjitha nivelet e sistemit arsimor të Kosovës.

4.1. Përfshirja në sistemin parashkollor

Deri në vitin 2007 nuk ka të dhëna që tregojnë se fëmijët e identifikuar me nevoja të veçanta kanë qenë të përfshirë në institucione parashkollore. Që nga ky vit, MASHT-i me “mbështetjen e donatorëve (Save the Children, FSDEK etj.) katër institucione parashkollore (dy në Gjilan, një në Prishtinë dhe një në Pejë-Projekti) funksionojnë si institucione gjithëpërfshirëse, në të cilat janë përfshirë fëmijë me nevoja të veçanta”¹⁷¹. Në këto institucione janë punësuar asistentë për mbështetje të këtyre fëmijëve. Një hap i rëndësishëm për këtë nivel është zhvillimi i Standardeve për të nxënit në fëmijërinë e hershme 0-6 vjet.

Këto aktivitete ecin në hap me synimet e Ligjit mbi edukim parashkollor dhe Strategjisë për Zhvillimin e Arsimit Parauniversitar në Kosovë (2007-2017). Sukseset në nivelin e edukimit parashkollor janë të matshme, ndonëse sfidat me të cilat vazhdon të ballafaqohet, si në nivelin qendror, po ashtu edhe në atë lokal, ende janë relativisht të mëdha. Edhe pamundësia e lirimit të prindërve nga pagesa për fëmijët me nevoja të veçanta e kufizon mundësinë e qasjes në këto institucione.

4.2. Përfshirja në sistemin shkollor të detyrueshëm

Deri në vitin 2010, praktikat e MASHT-it për arsimimin e fëmijëve me nevoja të veçanta ishin të përqendruara në sistemin e Arsimit Special. Tani qasja ka ndryshuar dhe Kosova zhvillon sistemin arsimor shumëkahësh (këtë klasifikim e kam bërë në bazë të kritereve

¹⁷¹ Të dhëna të prezantuara nga zyrtari i MASHT-it (Sektori i Arsimit Special, në takimin e organizuar nga FSDEK), Prishtinë, 19/03/2011.

të përcaktuara në Raportin e Agjencisë Evropiane për Zhvillim të Arsimit me Nevoja Speciale në vendet e Bashkimit Evropian, shih në fq. 19) dhe atë në:

Arsim special - ku bëjnë pjesë: shkollat speciale, tani të transformuara në qendra burimore dhe klasat e bashkangjitura, të cilat, disa nga to, janë në proces të transformimit në klasa të burimeve;

Arsim të përzier - klasa speciale dhe klasa të rregullta e anasjelltas, ku nxënësit mund të kalojnë nga njëra te tjetra, për të marrë mësim plotësues (p.sh. qendra burimore “Përparimi” dhe shkolla e rregullt “Naim Frashëri”).

Arsim gjithëpërfshirës - që bëjnë pjesë shkollat e rregullta në të cilat përfshihen nxënësit me nevoja të veçanta.

Sipas disa OJQ-ve, në Kosovë mendohet se janë 12000-15000 persona me nevoja të veçanta. Mirëpo, këto shifra nuk mund të themi se janë të sakta përderisa nuk janë identifikuar dhe verifikuar këta persona. Ende nuk është krijuar një databazë apo rrjet ndërministror që do të identifikonte fëmijët me dëmtime që nga lindja dhe të dhënat të barteshin në sektorët përkatës të ministrive, rrjet i cili do të mundësonte edhe bashkëpunimin ndërsektorial në përmbushjen e nevojave të këtyre fëmijëve.

Tani për tani, numri i nxënësve me nevoja të veçanta të përfshirë në sistemin shkollor është rreth 1200 dhe, krahasuar me numrin e përgjithshëm të nxënësve në Kosovë, që në këtë vit shkollor është 433.916 (sipas statistikave të marra nga MASHT), e që sipas analizave të OJQ-ve apo edhe OBSH-së rreth 10% të fëmijëve në botë janë me nevoja të veçanta, del se ky numër është shumë i vogël.

4.2.1. Shkollat Speciale, Qendrat Burimore - Me vendimin e MASHT-it, pesë nga shtatë shkollat speciale (përveç shkollës në Shtime dhe në Mitrovicën veriore, e cila është e organizuar nga serbët) janë shndërruar në Qendra Burimore.¹⁷² Qendrat Burimore janë:

¹⁷² po aty.

- Qendra Burimore për të verbër dhe shikim të dëmtuar “Xheladin Deda” në Pejë;
- Qendra Burimore për dëmtime në dëgjim “Nëna Terezë” në Prizren;
- Qendra Burimore për fëmijë me dëmtime intelektuale “Lef Nosi” në Prizren;
- Qendra Burimore për fëmijë me dëmtime intelektuale “Përparimi” në Prishtinë;
- Qendra Burimore për fëmijë me dëmtime intelektuale “Nëna Terezë” në Mitrovicë;
- Shkolla Speciale për fëmijë me dëmtime intelektuale në Shtime.

Të gjitha Qendrat Burimore e kanë të organizuar arsimin në tri nivelet: fillor, të mesëm të ulët dhe të mesëm të lartë.

Procesi i transformimit të Qendrave Burimore ka filluar në vitin 2006. Qëllimi i tyre, sipas MASHT-it, është që në njërën anë të ofrojnë shërbime të mbështetjes për shkollat e rregullta në të gjithë Kosovën dhe, nga ana tjetër, për të arsimuar një numër të fëmijëve, kryesisht me dëmtime më të rënda. Duke u bazuar në planin strategjik të MASHT-it, është bërë ristrukturimi i Qendrave Burimore në të cilat janë krijuar dy njësi brenda shkollës:

- **Njësia e Shkollës Speciale** - që merret me arsimimin e fëmijëve me nevoja të veçanta;
- **Njësia e Shërbimeve të Mbështetjes** - që ka për detyrë të bëjë: planin e shërbimit të mbështetjes brenda shkollës speciale, mbështetjen për shkolla të rregullta, trajnimet, prodhimin e materialeve mësimore, vlerësimin pedagogjik dhe sigurimin e mësuesit udhëtues. Brenda këtyre njësive janë krijuar edhe grupet bërthamë.

Numri i fëmijëve në shkolla speciale është rreth 400 nxënës, ndërsa 117 fëmijë janë mbështetur nga Qendrat Burimore në shkolla të rregullta. Përveç mësimeve klasorë dhe lëndorë, qendrat

burimore e kanë edhe mësuesin lëvizës (udhëtues) dhe në ndonjë klasë edhe asistentë për mbështetje të nxënësve.

Transformimi i shkollave speciale në qendra të burimeve është në trendët e zhvillimit të sistemit arsimor edhe në disa vende evropiane, përderisa në disa të tjera ka vite që është zbatuar.

4.2.2. Klasat e bashkangjitura - janë klasa të formuara brenda shkollave të rregullta, që përfshijnë vetëm nxënës me nevoja të veçanta. Ekzistojnë 72 klasa të bashkangjitura në gjithë Kosovën, të cilat në projektin e MASHT-it planifikohet të shndërrohen në dhoma (klasa) të burimeve dhe pritet të kenë të njëjtin rol mbështetës sikurse edhe qendrat burimore, në kuadër të shkollës. Rreth 500 nxënës janë përfshirë në klasa të bashkangjitura, prej të cilëve 22 janë integruar në klasa të rregullta¹⁷³. Mirëpo, sipas disa informacioneve të marra nga terreni (nga drejtorë shkollash, mësime dhënë dhe prindër), një numër i konsiderueshëm i fëmijëve me nevoja të veçanta nga klasat e bashkangjitura të përfshirë në klasa të rregullta e kanë braktisur shkollën, si rezultat i papërshtatshmërisë në ato mjedise, dhe nuk janë ndërmarrë kurrfarë masash të nevojshme për rikthimin e tyre në sistemin arsimor.

4.2.3. Shkollat gjithëpërfshirëse- Gjithëpërfshirja është filozofi arsimore, sipas së cilës “të gjithë nxënësit me nevoja të veçanta kanë të drejtë të marrin pjesë në aktivitetet arsimore, sociale, rekreative dhe profesionale të komunitetit të tyre, së bashku me shokët e tyre”¹⁷⁴. Kjo është një filozofi e re në Kosovë, që kërkon përpjekje të konsiderueshme për të mbështetur individët për pjesëmarrje të plotë, ndryshe nga sistemi i ndarë për personat me dëmtime.

MASHT-i ka filluar zbatimin e procesit për transformimin e shkollave të rregullta në shkolla të ashtuquajtura gjithëpërfshirëse, në të cilat nxënësit e identifikuar me nevoja të veçanta janë përfshirë në klasa të

¹⁷³ Po aty.

¹⁷⁴ Grup autorësh: Zhvillimi i Arsimit Gjithëpërfshirës në Kosovë, përkrahja finlandeze për zhvillimin e sektorit të arsimit në Kosovë, Prishtinë, 2008, f. 53.

rregullta. Aktualisht janë tri shkolla gjithëpërfshirëse (në Prishtinë, në Skenderaj dhe në Rahovec), në të cilat janë 68 fëmijë¹⁷⁵ dhe mbështeten nga **mësuesit gjithëpërfshirës**, të cilët, së bashku me mësuesin e klasës, e kanë rolin e koordinimit të punës që bëhet brenda klasës së rregullt dhe mbështetjen e drejtpërdrejtë të nxënësve që kanë nevojë për plane individuale të arsimit.

4.3. Përfshirja në arsimin e mesëm të lartë

Në të gjitha qendrat burimore zhvillohet edhe arsimi i mesëm i lartë profesional. Shkollat, në bashkëpunim me MASHT-in i kanë përzgjedhur profilet arsimore duke u bazuar në llojet e dëmtimeve, mundësitë e nxënësve të shkollës përkatëse dhe në harmoni me nevojat e tregut të punës së komunës përkatëse. Kështu, nxënësit të cilët e përfundojnë shkollimin e mesëm të ulët mund të vazhdojnë të aftësohen për ndonjë profesion.

Sipas të dhënave, një numër i nxënësve dhe i studentëve me dëmtime fizike, dëmtime në të parë dhe dëmtime në dëgjim, janë përfshirë në arsimimin e mesëm të lartë, në klasa të rregullta, kryesisht në shkolla profesionale. Ata përkrahen nga institucionet dhe përdorin Brailin apo interpretin e gjuhës së shenjave. Për mësimdhënësit e arsimit të mesëm të lartë në shkolla të rregullta nuk janë ofruar programe trajnimi për nxënësit me nevoja të veçanta.

4.4. Plani individual i arsimit

Shkollat speciale, që nga paslufta, kryesisht kanë punuar me plane individuale, por nuk kanë qenë plane të cilat i përmbushnin nevojat për arsimim të mirëfilltë. Këto plane i kanë hartuar vetë mësimdhënësit, në bazë të nevojave të nxënësve, por nuk janë vetëvlerësuar e as vlerësuar nga dikush tjetër (stafi i shkollës, prindërit apo ndonjë ekspert) dhe nuk kanë qenë pasqyrë e besueshme e potencialit të nxënësit. Në vitin 2009/2010, krahas me Planin Strategjik për Arsimin e Fëmijëve me Nevoja të Veçanta Arsimore,

¹⁷⁵ Të dhëna të prezantuara nga zyrtari i MASHT-it (Sektori i Arsimit Special, në takimin e organizuar nga FSDEK), Prishtinë, 19/03/2011.

MASHT-i ka hartuar edhe një kornizë për planin individual të arsimit, së bashku me udhëzuesin për plotësim, plan i cili është duke u pilotuar dhe parashihet të jetë një dokument i obligueshëm për planifikimin e mësimdhënies për të gjithë fëmijët që kanë nevoja të veçanta arsimore.

Në Kosovë ende nuk funksionojnë ekipet vlerësuese (të cilat do të përbëheshin nga ekspertë specialë, psikologë, sociologë, mjekë të fushave të ndryshme), të cilat do ta ndihmonin mësimdhënësin për hartimin e planit individual. Por, edhe prindërit, si një faktor i rëndësishëm, në shumicën e rasteve nuk përfshihen në këtë proces.

Për nxënësit me nevoja të veçanta, shumica e vendeve në BE përdorin plane individuale. Kjo e mundëson përshtatjen e programeve nga Kurrikulumi bazë, burimet shtesë të nevojshme për mësim, objektivat dhe vlerësimin e qasjes edukativo-arsimore. Modelet e planeve janë të ndryshme edhe brenda vendeve, përderisa Kosova synon një kornizë të unifikuar për të gjithë nxënësit me nevoja të veçanta.

Në disa vende, disa lëndë mund të mos përfshihen në programin e mësimor, ndërsa jepet mundësia për lëndë shtesë - zgjedhore, varësisht nga llojet e dëmtimeve dhe nevojat e nxënësve. Shumica e vendeve pajtohen që Kurrikulumi bazë për nxënësit e rregullt duhet të jetë bazë edhe për nxënësit me nevoja të veçanta, por duhet përshtatur mundësi të nxënësit përmes planeve individuale. Vetëm në rastet specifike nevojitet të hartohet kurrikulum i veçantë¹⁷⁶.

4.5. Roli i Universitetit të Prishtinës në përgatitjen e

mësimdhënësve për arsimimin e fëmijëve me nevoja të veçanta

Në Fakultetin Filozofik, Departamentin e Pedagogjisë, prej viteve 2000-2007 ka ekzistuar drejtimi *Edukimi i fëmijëve me nevoja të veçanta*, si drejtim specifik për përgatitjen e mësimdhënësve për punë me këta fëmijë. “Plani dhe programi në këtë drejtim kanë qenë të orientuar kryesisht në komponentin social dhe arsimor”¹⁷⁷. Tani ky

¹⁷⁶ http://www.european-agency.org/publications/ereports/special-needs-education-in-europe/sne_europe_it.pdf, (shkarkuar në prill, 2011)

¹⁷⁷ Grup autorësh: Zhvillimi i arsimit gjithëpërfshirës në Kosovë, përkrahja finlandeze për zhvillimin e sektorit të arsimit në Kosovë, Prishtinë, 2008, f. 56.

drejtim është mbyllur. Ndërsa në Departamentin e Pedagogjisë ekziston lënda *Pedagogji speciale*, si lëndë e obligueshme, ndërsa në Departamentin e Psikologjisë si lëndë zgjedhore janë lëndët: *Të nxënit dhe edukimi inkluziv*, si dhe *Vështirësitë në të nxënë*. Po ashtu, në të gjitha degët e Fakultetit të Edukimit ishin të përfshira lëndët: *Edukimi special* si lëndë e obligueshme dhe *Vështirësitë në të nxënë*, si lëndë zgjedhore, të cilat në vitin 2007/2008 janë hequr në disa drejtime. Këto lëndë, edhe pse të pakta numerikisht, kanë pasur mundësi që të japin njohuri elementare për arsimimin e fëmijëve me nevoja të veçanta, por për të realizuar synimet për sistem gjithëpërfshirës arsimor nevojiten reforma edhe në fakultetet që përgatisin mësimdhënës. Këto fakultete, të gjitha drejtimet, duhet t'i plotësojnë me lëndë mësimore dhe plan-programe të mjaftueshme për fëmijët me nevoja të veçanta, metodologji të mësimdhënies, arsimim gjithëpërfshirës dhe njëkohësisht edhe punë praktike, me qëllim që të përgatisin mësimdhënës më të kompletuar dhe të gatshëm për gjithëpërfshirje. (Në hulumtimin e IPK-së, të cekur më parë në këtë punim, në klasat e bashkangjitura mësimdhënësit e diplomuar në Universitetin e Prishtinës, në degën e Pedagogjisë Speciale apo të Fakultetit të Edukimit, ishin dukshëm më të papërgatitur për punë krahasuar me mësimdhënësit që kishin të kryer Programin për Zhvillim Profesional nga FSDEK).

5. Gjithëpërfshirja si proces në disa vende të Bashkimit Evropian

Ideja e arsimit gjithëpërfshirës e ka bazën që nga Deklarata e Salamankës në vitin 1994. Është parim që shoqëria duhet të jetë e hapur ndaj të gjithëve, pavarësisht aftësive të kufizuara. Deklarata e Salamankës përfshin shkollën gjithëpërfshirëse si një vend që pranon të gjithë fëmijët, pa paragjykime. “Ideja është që me masa

mbështetëse fëmijët me aftësi të kufizuara të pranohen dhe të vlerësohen si anëtarë të vlefshëm të komunitetit të tyre”¹⁷⁸.

Gjithëpërfshirja si proces është një ndër aktualitetet dhe sfidat ndërkombëtare. Për realizimin e gjithëpërfshirjes vendet e ndryshme aplikojnë strategji të ndryshme.

Në bazë të një raporti të hulumtimit të Agjencisë Evropiane për Zhvillim të Arsimit me Nevoja të Veçanta, në bazë të politikave arsimore të përfshirjes së nxënësve me nevoja të veçanta në territoret e tyre, vendet mund të ndahen në tri kategori:

a. Kategoria e parë - qasja njëkahëshe përfshin vendet në të cilat politikat dhe praktikat në përdorim kanë tendencë për të përfshirë pothuajse të gjithë nxënësit në klasat e rregullta. Kjo lloj përfshirje është e bazuar në një numër të madh shërbimesh, duke u përqendruar në sistemin arsimor të zakonshëm. Shembuj të këtij sistemi janë Spanja, Greqia, Italia, Portugalia, Suedia, Islanda, Norvegjia dhe Qipro. Suedia, Danimarka, Italia dhe Norvegjia kanë përcaktuar që nga fillimi politika të qarta të gjithëpërfshirjes.

b. Vendet në kategorinë e dytë - qasja shumëkahëshe, zbatojnë një shumëllojshmëri të qasjeve të përfshirjes. Ato ofrojnë pluralizmin të shërbimeve në mes të dy sistemeve shkollore (të zakonshëm dhe diferencial). Kësaj kategorie i përkasin: Danimarka, Franca, Irlanda, Luksemburgu, Austria, Finlanda, Anglia, Lituania, Lihtenshtaini, Republika Çeke, Estonia, Lituania, Polonia, Sllovenia, Maqedonia dhe Shqipëria.

c. Në kategorinë e tretë - qasja dykahëshe, hyjnë vendet që kanë dy sisteme të ndryshme të arsimit. Nxënësit me nevoja të veçanta janë të vendosur në shkolla speciale apo klasa të veçanta, për dallim nga nxënësit e tjerë që kanë qasje në sistemin tjetër shkollor. Në përgjithësi, në këto vende shumica e nxënësve me nevoja të veçanta nuk e ndjekin programin e dhënë nga Kurrikulumit kombëtar. Këto

¹⁷⁸http://www.european-agency.org/publications/ereports/special-needs-education-in-europe/sne_europe_it.pdf, (shkarkuar në prill, 2011), f. 17.

sisteme janë ose kanë qenë të qeverisura nga legjislacioni specifik, me rregulla të ndryshme nga shkollat e zakonshme¹⁷⁹.

Ndonjëherë është vështirë të klasifikohet një vend sipas llojit të politikës përfshirëse, për shkak të zhvillimeve dhe ndryshimeve të fundit. Për shembull, Gjermania dhe Holanda ishin klasifikuar në qasjen dykahëse, por kohët e fundit janë duke shkuar drejt miratimit të sistemit shumëkahësh.

Duke analizuar kategorizimin e vendeve në bazë të politikave arsimore për nxënësit me nevoja të veçanta, mund të themi se Kosova nga kategoria e tretë- sistemi i ndarë i shkollave speciale nga ato të rregullta, tani ka kaluar në kategorinë e dytë - qasje shumëkahëse: shkolla speciale - qendra burimore, klasa të bashkangjitura dhe shkolla gjithëpërfshirëse.

5.1. Sistemi i gjithëpërfshirjes në disa vende të BE-së

Disa vende kanë një histori të gjatë të politikës dhe praktikës së gjithëpërfshirjes, ndërsa të tjerat vetëm kohën e fundit kanë filluar të zbatojnë politikat arsimore të përfshirjes në klasat e rregullta.

Në vendet anëtare dhe vendet kandidate në Bashkimin Evropian është aktual zbatimi i politikave të arsimit, të cilat vendin e nxënësit me nevoja të veçanta e shohin në shkollat e rregullta, duke siguruar mësues, lloje të ndryshme të mbështetjes në drejtim të stafit shtesë, materiale, pajisje mësimore dhe shërbime trajnimi.

Transformimi i shkollave speciale në qendra burimore është synim i vendeve evropiane. Disa vende tashmë e kanë përvojën e qendrave burimore (p.sh. Austria, Norvegjia, Danimarka, Suedia dhe Finlanda). Në disa raste, shkollat speciale janë të detyruara të bashkëpunojnë me shkollat e rregullta në të njëjtën zonë, për t'u ofruar shërbime nxënësve me nevoja të veçanta dhe mësimdhënësve (Spanjë, Belgjikë, Holandë, Greqi, Angli). Detyra e qendrave burimore (të resurseve) është mbështetja rutinore e shkollave, zhvillimi i materialeve dhe

¹⁷⁹ Po aty.

metodave, grumbullimi dhe shpërndarja e informacioneve për prindërit dhe mësuesit, për të krijuar bashkëpunim midis institucioneve arsimore gjithëpërfshirëse dhe për të lehtësuar tranzicionin nga shkolla në punë. Se si organizohet sistemi i arsimit për fëmijët me nevoja të veçanta, mund t'i cekim disa modele:

Në **Itali** sistemi arsimor është gjithëpërfshirës dhe shkollat ofrojnë mundësitë për nevojat specifike të nxënësve. Numri i nxënësve në klasat gjithëpërfshirëse është më i vogël dhe, përveç mësimeve të përbashkëta, është edhe mësuesi mbështetës ose asistenti, i cili ndihmon nxënësit me nevoja të veçanta, por edhe nxënësit e tjerë nëse kanë nevojë. Nëse nxënësi ka dëmtime të shumfishta, do të ketë edhe mbështetjen e fizioterapeutit, edukatores, psikologut etj. Shkollat janë të pajisura me laboratorë të ndryshëm, në të cilët fëmijët me nevoja të veçanta, me përkrahjen e asistentit, mund të kyçen dhe të zhvillojnë aktivitete të ndryshme edhe gjatë orëve të mësimi, kuptohet, nëse nuk janë të gatshëm të qëndrojnë në klasë. Planet individuale të edukimit përgatiten nga mësuesi mbështetës në bashkëpunim me prindërit, nxënësit dhe nën mbikëqyrjen e ekipit vlerësues. Nxënësit me nevoja të veçanta u nënshtrohen testeve kombëtare të hartuara nga Ministria e Arsimit në bazë të planeve individuale, por në këtë aspekt ata dallohen nga nxënësit e tjerë, atyre iu jepet certifikata dhe jo diploma. Në disa regjione të Italisë funksionon një numër i vogël i shkollave speciale për fëmijë me dëmtime shumë të rënda.

Rol të rëndësishëm në zhvillimin e arsimit kanë edhe Qendrat e grumbullimit të dokumentacionit didaktik, të cilat grumbullojnë material didaktik dhe janë të hapura për shkëmbim të ideve, materialeve të prodhuara didaktike, informatave, teknikave të punës dhe përvojave të suksesshme, si për mësimeve të përbashkëta, po ashtu edhe për prindërit e fëmijëve me nevoja të veçanta.

Në **Slloveni** fëmijët me nevoja të veçanta arsimore përfshihen në klasa të rregullta vetëm në ato shkolla ku ka arsimtarë adekuatë dhe kushte adekuate, si dhe të cilat sigurojnë profesionistë për punën plotësuese me këta fëmijë (mësues specialë etj).

Por, shkollat nuk janë të detyruara për pranimin e këtyre fëmijëve, veçanërisht derisa nuk kanë përgatitje adekuate dhe kuadër profesional.

Duhet theksuar se në Slloveni punojnë edhe ente të ndryshme për fëmijët me nevoja të veçanta, si dhe shkolla të veçanta me programe të përshtatshme, pasi që fëmijët vetëm sipas llojit dhe pengesës së caktuar në zhvillim mund të përfshihen me sukses. Komisionet profesionale përkatëse në prani të prindërve të fëmijëve me nevoja të veçanta arsimore bëjnë vlerësime për çdo nxënës se ku është më mirë të vendoset dhe për atë propozojnë programe përkatëse.

Komisionet propozojnë përgatitje të përshtatshme të shkollës dhe klasës, mbështetje plotësuese, si dhe kuadër të nevojshëm profesional. Në klasën ku do të jetë i përfshirë fëmija me nevoja të veçanta arsimore ka më pak nxënës nga numri i rëndomtë, ndërsa në klasë të njëjtë mund të përfshihen më së shumti tre nxënës me nevoja të veçanta.

Fëmijët me nevoja të veçanta e mbarojnë arsimin fillor nëntëvjeçar dhe mund të mos i nënshtrohen provimit përfundimtar të njohurive. Pra, vetëm me nota pozitive deri në klasën IX nxënësi do të marrë dokument shkollor se i ka plotësuar obligimet për arsimin e detyrueshëm dhe vlerësim me shkrim për të arriturat.

Në **Maqedoni**¹⁸⁰ (sipas Organizatës për Bashkëpunim Ekonomik dhe Zhvillim në raportin: Politikat arsimore për nxënësit në rrezik dhe ata me paaftësi në Evropën Juglindore) është i pranueshëm parimi që fëmijët me nevoja të veçanta arsimore të ndjekin mësimin në shkollën më afër shtëpisë së tyre.

Fëmijët me nevoja të veçanta mund të arsimohen edhe në kushte shtëpiake (në rast sëmundjeje). Nëse fëmijët janë me dëmtime të lehta intelektuale, përfshihen në klasat e rregullta të shkollave fillore, ndërsa në rastet kur fëmijët janë me dëmtime të rënda, atëherë përfshihen në shkolla speciale ose në klasa speciale brenda shkollave të rregullta.

¹⁸⁰ <http://www.oecd.org/dataoecd/17/27/38614212.pdf> (shkarkuar në prill, 2011)

Përveç institucioneve shkollore dhe shërbimeve për arsimin e fëmijëve me nevoja të veçanta arsimore, kujdes të posaçëm kanë edhe qendrat për punë sociale.

Në arsimin fillor, për nxënësit me nevoja të veçanta arsimore janë hartuar plane dhe programe të veçanta, me çka iu mundësohet socializimi, përvetësimi i njohurive, shprehive dhe vlerave të tjera. Me programet dhe metodat në mësim rëndësi më të madhe i jepet aftësimin të nxënësve për punën dhe jetën.

Shkollat fillore për nxënësit me nevoja të veçanta organizohen sipas parimeve të njëjta me shkollat fillore të rregullta. Aty nevojitet që t'u kushtohet vëmendje më e madhe aftësive profesionale dhe pedagogjike të arsimtarëve dhe edukatoreve, si dhe zhvillimit të shërbimeve për punën këshillëdhënëse dhe profesionale me nxënësit dhe prindërit.

Edhe në **Shqipëri**¹⁸¹, në dekadën e fundit, evidentohen përpjekje serioze për përfshirjen e fëmijëve me nevoja të veçanta në shkollat e rregullta nga shkollat speciale dhe klasat e bashkangjitura, duke qenë në hap me politikat, legjislacionin dhe lëvizjet në nivel ndërkombëtar. Vlerësimet e bëra për zbatimin e arsimit gjithëpërfshirës në Shqipëri evidentojnë hapa pozitivë në drejtim të rritjes së numrit të fëmijëve me nevoja të veçanta të përfshirë në shkollat e zakonshme, por edhe të ndryshimeve në praktikën e mësimdhënies përmes ndryshimeve në kurrikula, trajnimit të kuadrit pedagogjik dhe përgatitjes së materialeve didaktike, bazuar në detyrime të përcaktuara në dokumente politike.

Në funksion të këtij objekti, gjatë vitit shkollor 2009-2010, për herë të parë është bërë nga Ministria e Arsimit e Shqipërisë (MASH) një përpjekje për të evidentuar nxënësit me aftësi të kufizuara në shkollat e zakonshme në të gjithë vendin. Në kuadër të nismës që ka marrë

¹⁸¹ Ma. Narbis Ballhysa: Zbatimi në praktikë i arsimimit të fëmijëve me aftësi të kufizuara në shkollat e zakonshme, marrë nga ueb-faqja: [http://www.izha.edu.al/materiale/Revista_Pedagogjike_2010.pdf\(shkarkuar në mars,2011\),f. 90](http://www.izha.edu.al/materiale/Revista_Pedagogjike_2010.pdf(shkarkuar në mars,2011),f. 90).

MASH për “uljen në zero të braktisjes shkollore”, është hartuar një databazë, e cila ka indikatorë për marrjen e informacionit të hollësishëm, ndër të tjera edhe për fëmijët me aftësi të kufizuara të integruar brenda sistemit shkollor, informacion ky i detajuar edhe sipas diagnozave dhe çrregullimeve që fëmijët shfaqin, por edhe jashtë sistemit, d.m.th. të peregjistruar ndonjëherë në shkollë. Ky është një hap i mirë dhe konkret për të garantuar në të ardhmen ndërhyrje të duhura dhe të planifikuara mirë në kosto dhe në përputhje me nevojat e fëmijëve me aftësi të kufizuara¹⁸².

5.1.1. Sistemi i mbështetjes në disa vende të BE-së - Bazuar në raportin e cekur më lart, në të gjitha vendet, për shkollat gjithëpërfshirëse sigurohet mbështetje nga kuadri i veçantë për fëmijë me nevoja të veçanta:

Finlandë - Zbatohet gjithëpërfshirja duke siguruar ekspertë për fëmijët me nevoja të veçanta për mbështetjen e personelit të shkollës. Brenda shkollës funksionon ekipi i përbërë nga mësuesi këshillues, asistenti social dhe infermierja, të cilët janë të punësuar nga autoritetet lokale për ta ndihmuar nxënësin, mësuesin dhe prindin në zhvillimin e planit individual.

Austri - Mbështetja sigurohet nga një mësues special i shkollës speciale ose nga shërbimi i inspektimit, i cili bashkëpunon me kujdestarin e klasës dhe nxënësit për organizimin e punës arsimore. Profesionistët nga shërbimet e inspektimit mund të japin mbështetje të drejtpërdrejtë për përfshirje të përkohshme për nxënësit që kanë aftësi të kufizuara specifike.

Gjermani - Mbështetja ofrohet nga mësuesit e shkollave speciale ose specialistët e shërbimeve sociale dhe është e larmishme, e cila përfshin: planifikimin e arsimit të përbashkët në shkollat e zakonshme, bashkëpunimin arsimor midis shkollave të veçanta etj. Ka mundësi që mësuesi mbështetës të jetë pjesë e stafit të shkollës, i cili është i

¹⁸² Po aty.

specializuar dhe u ofron mbështetje personelit dhe nxënësve, varësisht nga nevojat.

Greqi - Për mbështetje sigurohet një mësues specialist në shkollat speciale. Roli i tij është kryesisht në veprim të drejtpërdrejtë me nxënësit, duke e ndihmuar mësuesin e klasës përmes llojeve të ndryshme të materialeve mësimore dhe përshtatjen e programit mësimor. Ai ndihmon edhe nxënësit e tjerë dhe siguron e bashkëpunim efektiv midis shkollës dhe familjes.

Irlandë - Është një mësues specialist nga stafi i brendshëm i shkollës që punon me nxënësit me vështirësi në të mësuar, kryesisht në lëndën e Gjuhës dhe të Matematikës. Të gjitha shkollat fillore dhe të mesme kanë nga një mësues specialist. Një tjetër lloj mbështetjeje sigurohet nga një mësues që është nga Inspektorati i arsimit, i cili punon me nxënës të veçantë në klasë dhe sugjeron metodologjitë, programet dhe materialet mësimore.

Të gjitha vendet e cekura më lart aplikojnë strategji dhe sistem të mbështetjes për gjithëpërfshirjen e nxënësve me nevoja të veçanta, si domosdoshmëri në procesin e arsimimit, varësisht nga specifikat e politikave të tyre vendore.

Përfundime

Zhvillimi i politikave arsimore në Kosovë dhe hapat praktikë të ndërmarrë pa dyshim se janë dëshmi e një procesi pozitiv të respektimit të të drejtave të fëmijëve me nevoja të veçanta.

Krijimi i **klasave të bashkangjitura**, si një mundësi e shkollimit më afër vendbanimit, ka ndikuar në rritjen e numrit të nxënësve me nevoja të veçanta të përfshirë në sistemin arsimor.

Trajnimet e grupeve të vazhdueshme të mësimeve nga programet e FSDEK-ut dhe OJQ-ve të tjera në fushën e arsimit special kanë ndikuar në ngritjen e tyre profesionale të mësimeve për fëmijët me nevoja të veçanta.

Planet individuale të arsimit përdoren në arsimin special, por nuk i plotësojnë kriteret e nevojshme. Hartimi i Kornizës së planit

individual të arsimit dhe Udhëzuesit për përdorimin e tij nga MASHT-i, i cili është në fazën e pilotimit, pritet t'i plotësojë kriteret e nevojshme të një dokumenti të tillë.

Transformimi i shkollave speciale në **Qendra Burimore** dhe klasave të bashkangjitura në klasa (dhoma) të burimeve në Kosovë është një model i praktikave të disa vendeve evropiane dhe një hap i rëndësishëm drejt procesit të gjithëpërfshirjes.

Gjithëpërfshirja është një ndër aktualitetet dhe sfidat ndërkombëtare. Vendet e ndryshme zbatojnë strategji të ndryshme në këtë proces. Edhe Kosova e ka hartuar strategjinë e saj për zhvillimin e këtij procesi dhe pritet të ndihmohet edhe me plotësimin e Ligjit për arsimin parauniversitar, i cili është në proces të miratimit, dhe **Kornizën e re të Kurrikulumit**.

Në të gjitha vendet e BE-së, të cilat e praktikojnë gjithëpërfshirjen, rëndësi të veçantë i kushtohet **mbështetjes** së nxënësve me nevoja të veçanta dhe mësimdhënësit të klasës në hartimin e planit individual të arsimit, prodhimit të materialit mësimor dhe përkrahjes në klasë, varësisht nga nevojat e nxënësit. Ky model po zbatohet edhe në procesin e gjithëpërfshirjes së filluar tanimë edhe në Kosovë.

Përfshirja në sistemin parashkollor të mesëm të lartë dhe në arsimin e lartë, edhe pse në numër simbolik, është një hap i rëndësishëm për personat me nevoja të veçanta.

Për **arsim gjithëpërfshirës** është trajnuar një numër i vogël i edukatoreve dhe i mësimdhënëseve të niveleve 0, 1 dhe 2.

Me gjithë progresin e shënuar në fushën e arsimit të fëmijëve me nevoja të veçanta, janë evidente shmangiet dhe mangësitë në zbatimin e dokumenteve në praktikë, si:

- Disa ligje dhe udhëzime administrative të miratuara nuk janë zbatuar në tërësi, ndërsa disa të tjera nuk janë zbatuar fare;
- Nxënësit me nevoja të veçanta ende regjistrohen në shkollë në bazë të diagnozës mjekësore, ndërsa nuk janë formuar ekipet vlerësuese, të përbëra nga ekspertë të fushave përkatëse, të cilët

do t'i vlerësonin nevojat e veçanta të fëmijëve për arsimim, të parapara me udhëzim administrativ;

- Shërbimi këshillimor dhe shëndetësor nëpër komuna nuk ekziston;
- Një numër shumë i madh i fëmijëve me nevoja të veçanta nuk është fare i përfshirë në sistemin shkollor;
- Një numër i vogël i mësimdhënësve është trajnuar për arsim gjithëpërfshirës, prandaj ndihet nevoja për trajnime, sidomos në nivelin 2 dhe 3;
- Një numër i vogël i nxënësve nga klasat e bashkangjitura është transferuar në klasa të rregullta. Ndërsa, disa e kanë braktisur shkollën si rezultat i mospërshtatjes në klasa të rregullta dhe nuk janë marrë masa për rikthimin e tyre në sistemin shkollor;
- Shumë nxënës me nevoja të veçanta nuk e kanë mbështetjen e nevojshme për t'u përfshirë në klasat e rregullta;
- Qendrat burimore nuk janë funksionalizuar në nivelin e paraparë;
- Nuk bëhen raportet e vlerësimit me shkrim nga ana e mësimdhënësve;
- Planet individuale, të cilat janë në përdorim, nuk i plotësojnë kriteret e nevojshme, ndërsa nuk dihen rezultatet e Kornizës së re të PIA-s, e cila është në fazën e pilotimit;
- Vlerësimi (notimi) i nxënësve me nevoja të veçanta nuk bëhet në bazë të planit të tij individual, por më tepër është krahasues i nivelit brenda klasës.
- Për vlerësimin e jashtëm MASHT-i nuk përgatit teste të veçanta, në bazë të mundësive të nxënësve me nevoja të veçanta;
- Nuk janë botuar tekste të veçanta, për fëmijët me nevoja të veçanta;
- Nuk janë bartur kompetencat nga MASHT-i te komunat;
- Edhe universitetet (publike dhe private) nuk i kanë plotësuar programet e tyre me përmbajtje për arsim gjithëpërfshirës, në mënyrë që të përgatisin kuadër sa më të kompletuar.

Që të realizohet parimi i barazisë për përfshirjen e të gjithë fëmijëve me nevoja të veçanta në sistemin shkollor, është shumë e rëndësishme që këto mangësi dhe shmangie të eliminohen dhe dokumentet e hartuara të implementohen.

Procesi i arsimimit të fëmijëve me nevoja të veçanta në Kosovë është i ngjashëm me modelet në disa vende evropiane, por niveli i arritshmërisë dhe cilësia në arsim, bazuar në nevojat dhe potencialet e tyre, është çështje e cila duhet hulumtuar.

Formimi i ekipeve profesionale për vlerësimin e nxënësve me nevoja të veçanta, me qëllim të përcaktimit të drejtë në shkollë dhe identifikimit të nevojës për mbështetje adekuate, është ndër prioritetet e rëndësishme të qasjes adekuate dhe suksesit në arsim.

Rekomandime

- MASHT-i në partneritet me MSH-në dhe MPMS-në të formojë ekipet (komisionet) profesionale për vlerësimin e fëmijëve me nevoja të veçanta në nivel të komunave, të cilat do të duhej ta mbikëqyrnin dhe vlerësonin nevojën dhe t'iu ofrojnë mbështetje që nga lindja (identifikimi) e tyre.
- Për përcaktimin e regjistrimit të fëmijës në shkollë të analizohet gjendja e fëmijës dhe e shkollave, pastaj të merret vendimi për përcaktimin e shkollës - klasës më të favorshme për nxënësin dhe t'iu ofrohet mbështetje e nevojshme në bazë të specifikave të tij;
- Të monitorohet procesi i përparimit të fëmijës në institucionin përkatës;
- Shkollat të bëjnë vlerësime të brendshme dhe të kërkojnë shërbime, në bazë të nevojës, për përfshirjen e fëmijëve me nevoja të veçanta.
- Të gjitha universitetet, të cilat përgatisin kuadër arsimor, t'iu plotësojnë programet e tyre me lëndë dhe përmbajtje për arsimim gjithëpërfshirës dhe të vazhdohet me programe të trajnimit për mësimdhënës të shkollave, në të gjitha nivelet e sistemit arsimor;

- Prindërit ta trajtojnë si të barabartë me të tjerët fëmijën me nevoja të veçanta dhe të mos e injorojnë mundësinë e edukimit dhe të arsimimit të tyre.

Referencat

1. Dokumentet dhe politikat mbi aftësinë e kufizuar dhe gjithëpërfshirjen në arsim: MASHT, FSDEK, UNICEF, HANDIKOS, Prishtinë, 2008.
2. Grup autorësh: Zhvillimi i Arsimit Gjithëpërfshirës në Kosovë, përkrahja finlandeze për zhvillimin e sektorit të arsimit në Kosovë, Prishtinë, 2008.
3. Konventa mbi të Drejtat e Personave me Aftësi të Kufizuar: Prishtinë, (përkthim), 2008.
4. Ligji mbi Arsimin Fillor dhe të Mesëm në Kosovë, MASHT, Prishtinë, 2002.
5. Plani Kombëtar i Veprimit për Personat me Aftësi të Kufizuar në Kosovë: Zyra e kryeministrit dhe Zyra për Qeverisje të Mirë, Prishtinë, 2008.
6. Plani Strategjik për Arsimin e Kosovës 2001-2016 (PSAK): MASHT Prishtinë, 2010.
7. Plani Strategjik për Organizimin e Arsimit Gjithëpërfshirës të Fëmijëve me Nevoja të Veçanta Arsimore në Arsimin Parauniversitar në Kosovë 2010-2015: MASHT, Prishtinë, 2010.
8. PUBBLICAZIONE TEMATICA - L'Integrazione dei Disabili in Europa, Agenzia Europea per lo Sviluppo dell'Istruzione per Studenti Disabili, Gennaio, 2003
9. Raport hulumtimi - Drejtësia e mohuar: Gjendja e arsimimit të fëmijëve me nevoja të veçanta në Kosovën e pasluftës: UNICEF & Engjujt, Prishtinë, 2008.
10. Raport hulumtimi - Politikat arsimore për nxënësit në rrezik dhe ata me paaftësi në Evropën Juglindore: OECD, Kosovë, 2007.

11. Raport hulumtimi - Raporti Nacional për Aftësinë e Kufizuar në Kosovë: Koalicioni i Organizatave për Aftësinë e Kufizuar në Kosovë, Prishtinë, 2007.
12. Strategjia për Zhvillimin e Arsimit Parauniversitar në Kosovë 2007-2017. MASHT, Prishtinë, 2007.
13. Shënime dhe materiale të ndryshme nga vizitat studimore, trajnimet, seminarët, konferencat dhe interneti.

Faqe të internetit

- 1.<http://www.masht-gov.net>
- 2.<http://www.european-agency.org>
- 3.<http://pedagogjia.wordpress.com>
- 4.http://www.izha.edu.al/materiale-Revista_Pedagogjike_2010.pdf
- 5.[http://www.Special Education Law Blog Special Education News.url](http://www.Special_Education_Law_Blog_Special_Education_News.url)
- 6.<http://www.european-agency.org/>
- 7.<http://pedagogjia.wordpress.com/>
- 8.[http://www.iccog.co.me-ispitni-images-Nacionalni ispitni-2010-2011](http://www.iccog.co.me-ispitni-images-Nacionalni_ispiti-2010-2011)
- 9.<http://www.downsyndromekosova.org-DSK>
- 10.<http://www.inclusive-education-in-action.org>